

УДК 93/75.03

UDC

DOI: 10.17223/18572685/58/12

ЖИВОПИС ЯК ОДИН ІЗ ПРОЯВІВ НАЦІОНАЛЬНОГО І КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ РУСИНІВ

О. А. Салата

Київський університет ім. Б. Грінченка
Україна, 04212, Київ, вул. М. Тимошенка, 13-Б
E-mail: oks.salata@gmail.com

Авторське резюме

У 1920–1930-х рр. суспільне і політичне життя на Закарпатті активізувалося, що дало поштовх до національного відродження в усіх галузях мистецтва, зокрема й у живописі. У ці роки зароджується й закарпатська школа живопису. Закарпатські художники, поряд із літературою і театральним мистецтвом, виконували важливу суспільну функцію – вони сприяли відродженню національної самосвідомості русинів краю. До становлення закарпатської школи живопису 20–30-х рр. та її розвитку належать Й. Бокшай, А. Ерделі, А. Коцки, Ф. Манайло, Е. Контратович, В. Борецький, Г. Глюк, З. Шолтес. Усі ці митці доклали багато зусиль до поширення далеко за межами батьківщини мистецьких традицій краю та глибокого розуміння філософії життя-буття свого народу, тогочасного суспільства, неповторних природних краєвидів рідного краю.

Важливим явищем у 30-х рр. ХХ ст. стало застосування живописних технік у декоративно-прикладному мистецтві. Твори мистецтва та досягнення русинських майстрів постійно виставлялися на виставках, організації яких сприяло місцеве керівництво та за межами краю. Міжвоєнний період на Закарпатті характеризується прагненням до самоорганізації місцевих художніх сил і творчого взаємообміну. Русинські художники творили мистецтво, яке могло уповні виразити багате життя мешканців Карпат, незрівнянний ландшафт та його барви. Це допомогло розвинути професійні навички майбутнім співзасновникам закарпатської школи живопису, серед яких А. Коцка, Е. Контратович, З. Шолтес, А. Борецький, Ш. Петкі. Таким чином, на Закарпатті консолідували свої сили і талант найкращі митці краю, вони сконцентрували свої зусилля на розвитку національного мистецтва і підняття його до європейського рівня. Було створено самодостатню систему художньої освіти для місцевої обдарованої молоді.

Ключові слова: українці Підкарпатської Русі, живопис, культурне відродження, національна свідомість.

ЖИВОПИСЬ КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО И КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ РУСИНОВ

О.А. Салата

Киевский университет им. Б. Гринченко
Украина, 04212, Киев, ул. М. Тимошенко, 13-Б
E-mail: oks.salata@gmail.com

Авторское резюме

В 1920–1930-х гг. общественная и политическая жизнь в Закарпатье активизировалась, что дало толчок к национальному возрождению во всех областях искусства, в т. ч. и в живописи. В те годы зарождается и закарпатская школа живописи. Закарпатские художники, наряду с литераторами и театральными деятелями, выполняли важную общественную функцию – способствовали возрождению национального самосознания русинов края. К периоду становления закарпатской школы живописи 20–30-х гг. и ее развития относится творчество И. Бокшая, А. Эрдели, А. Коцки, Ф. Манайло, Е. Кондратовича, В. Борецкого, Г. Глюка, С. Шолтеса. Все эти художники приложили много усилий для распространения далеко за пределами родины художественных традиций края и глубокого понимания философии житья-бытья своего народа, общества того времени, неповторимых природных пейзажей родного края. Заметным явлением в 30-х гг. XX в. стало применение живописных техник в декоративно-прикладном искусстве. Произведения искусства и достижения русинских мастеров постоянно демонстрировались на выставках, которые проходили как на родине художников, так и за пределами края. Межвоенный период в Закарпатье характеризуется стремлением к самоорганизации местных художественных сил и творческому взаимодействию. Русинские художники создавали искусство, которое могло в полной мере выразить богатую жизнь жителей Карпат, несравненный ландшафт и его краски. Это помогло развить профессиональные навыки будущих основоположников закарпатской школы живописи, среди которых А. Коцка, Э. Кондратович, З. Шолтес, А. Борецкий, Ш. Петки. Таким образом, в Закарпатье консолидировали свои силы и талант лучшие художники края, они сконцентрировали свои усилия на развитии национального искусства и поднятии его до европейского уровня. Была

создана самодостаточная система художественного образования для местной одаренной молодежи.

Ключевые слова: украинцы Подкарпатской Руси, живопись, культурное возрождение, национальное сознание.

PAINTING AS A MANIFESTATION OF NATIONAL AND CULTURAL REVIVAL OF RUSINS

O.A. Salata

Borys Grinchenko Kyiv University
13-B Tymoshenko Street, Kyiv, 04212, Ukraine
E-mail: oks.salata@gmail.com

Abstract

The public and political life in Transcarpathia became more active in the 1920s and 1930s, which gave impetus to national revival in all spheres of art, including painting. It was the time when the Transcarpathian School of Painting was born. Transcarpathian artists, along with writers and theatre workers, fulfilled an important social function – they contributed to the revival of national self-awareness of the Rusins in the region. The most prominent Transcarpathian artists of this period were I. Bokshay, A. Erdeli, A. Kotska, F. Manaylo, E. Kontratovich, V. Boretsky, G. Gluck, S. Sholes. They put a lot of effort to spread the artistic traditions of the region far beyond the borders of the homeland and had a profound understanding of the philosophy of life and society and deeply felt the unique nature of native landscapes. An important phenomenon in the 1930s was the pictorial techniques in decorative and applied arts. Works of art and achievements of the Rusin masters were exhibited in the region and beyond. In the interwar period, the artists of Transcarpathia were inclined to self-organisation and creative mutual exchange. The Rusinian artists created an art that could fully express the rich life of Carpathia, its incomparable landscapes and colours, which helped to develop professional skills of future co-founders of the Transcarpathian School of Painting, among whom were A. Kotska, E. Kontratovich, Z. Sholtes, A. Boretsky and Sh. Petki. Thus, Transcarpathia accumulated the best artists of the region, who concentrated their efforts to develop national art and raise it to the European level. They created a self-contained system of artistic education for local gifted youth.

Keywords: Ukrainians of Transcarpathian Rus, painting, cultural revival, national consciousness.

Становлення і розвиток мистецтва і культури Закарпаття відбувалося у тісному зв'язку з розвитком культури і мистецтва усієї Європи, зокрема й сусідніх культур та держав, до складу яких входив край історично тривалий час. Мистецтво зберегло свій неповторний самобутній характер та традиції, вони гармонійно влилися в культурний та мистецький простір європейських країн.

У кінці XIX – на початку XX ст. у багатьох країнах створювались та зміцнювались національні художні школи, які протиставляли свою творчість офіційному мистецтву. Передумовою створення закарпатської художньої школи була надьбанська художня школа, яка формувалась на основі народних традицій художників-реалістів. Такими ж принципами керувалась мистецька колонія на Закарпатті, яка об'єднувала творчі стосунки А. Ерделі та Й. Бокшая. Згодом до цього гурту увійшли як досвідчені, так і молоді художники: Ф. Манайло, Е. Кондратович, А. Коцка, З. Шолтес, А. Борецький, А. Добош, яких сьогодні називають основоположниками закарпатської художньої школи. Домінантними принципами цієї школи є максимальне наближення до змісту народного мислення, дослідження побуту, культури, фольклору та народної філософії.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку закарпатської школи живопису в контексті національного і культурного відродження краю у першій половині XX ст., окреслити його становлення як мистецького напрямку, привернути увагу на особливості регіональних осередків українського мистецтва, їхнього місця та ролі у загальнонаціональному художньому розвитку.

Розвиток художніх шкіл на Закарпатті розглядалися низкою вітчизняних істориків та культурологів, часто у контексті загальнонаціональних питань, розвитку культури та мистецтва чи історії краї. Помітне місце мистецтво Закарпаття займає у працях О. Петрової [10: 37], О. Федорука [13: 29], Г. Островського [8: 23; 9: 10], В. Худанича [14: 539]. Ці науковці, досліджуючи творчість закарпатських художників, показують особливість тематики та її еволюцію в самих творах.

Національне та культурне відродження русинів тісно пов'язане з їхньою етнічною ідентифікацією. З другої половини XIX в. до початку Другої світової війни пройшло два русинських відродження. Міжвоєнний період – це, на думку відомого історика С. Суляка, другий етап формування історичної пам'яті русинів та збереження їхніх етнокультурних особливостей [11].

Міжвоєнний період для русинів є надзвичайно важливим саме тому, що цей період став одним із етапів становлення русинського народу. Перебуваючи у складі Угорщини, Румунії та Чехословаччини, русини прагнули зберегти свою самобутню культуру і традиції. Суспільне і

політичне життя на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст. активізувалося, з'явилися сприятливі умови для національного відродження в усіх галузях мистецтва, зокрема й у живописі. Найбільшого розвитку досягли література, театральне мистецтво та школи живопису. У ці роки формуються перші на Закарпатті мистецькі гурти та товариства. Зокрема, зароджується й закарпатська школа живопису.

Закарпатські художники, поряд із літературою і театральним мистецтвом, виконували важливу суспільну функцію – вони сприяли відродженню національної самосвідомості русинів краю. Більшість закарпатських майстрів живопису пройшла професійну підготовку в художніх академіях відомих європейських міст: Будапешті, Відні, Мюнхені, Парижі, Празі. Здобуваючи професійну майстерність за межами свого краю, вони не втрачали зв'язок зі своїми співвітчизниками.

На думку відомого дослідника А. Ізворина, справа мистецького самовизначення Підкарпатської Русі почалася уже 1921 р. У цей період відомі русинські художники Ю. Віраг, А. Ерделі [3] та Й. Бокшай [1] організували першу виставку в Мукачеві. Їм вдалося об'єднати всіх художників, які виявили бажання брати участь у мистецькій виставці. Були представлені полотна досвідчених і вже визнаних на той час художників: Ю. Вірага, К. Ізая, Д. Іяс-Яцика, Т. Муссона та ін. [5: 156].

Головним своїм завданням сповнені творчого ентузіазму художники бачили утворення регіональної мистецької школи, а також залучення до її діяльності молодих творчих художників. У цьому контексті важливим було створення цілої мережі художніх шкіл і системи навчання живопису, яка б відповідала світовому рівню. Першим кроком до нової художньої освіти краю стала розробка нових підходів до її розвитку. Зокрема, у 1921 р. А. Ерделі та Й. Бокшай створили Клуб художників Підкарпатської Русі. Цей крок був визначною подією не лише для художників краю, а й для всіх русинів. На жаль, ці перші кроки зазнали поразки, бо не всі митці поділяли ідею створення «нової» художньої школи [5: 157].

У 1931 р. відбулася друга спроба об'єднати художників, що працювали в регіон. За ініціативою А. Ерделі та Й. Бокшай було створене громадське об'єднання «Спілка діячів образотворчого мистецтва у Підкарпатській Русі в Ужгороді». Тепер метою товариства стало не тільки об'єднання художників, а й визначення шляхів та напрямів розвитку образотворчого мистецтва регіону. Незважаючи на різні думки та позиції, переважна більшість митців підтримала цю ідею та погодилася активізувати виставкову діяльність художників для популяризації своєї творчості серед народу. Кожен із художників розумів, що активна виставкова діяльність дасть можливість демонструвати власні твори в різних європейських містах та стимулюватиме активну

працю над власним технологіями живопису. Така діяльність не обмежувалися тільки місцевим середовищем. Поряд з підкарпатськими митцями працювали словацькі, чеські, угорські митці. Виставки відбуваються не тільки в Празі, Брно, Кошиці, Будапешті, але й у Мукачеві, Ужгороді, Виноградіві, Берегові та Хусті, про що свідчать проспекти та каталоги виставок [8: 24].

Основні напрямки діяльності спілки формували художники та фактично її засновники: Бокшай, А. Ерделі, А. Коцка, В. Дван-Шарпотоки, І. Ерделі. У 1932–1934 рр. до діяльності спілки долучаються такі відомі художники, як А. Борецький, А. Добош, Е. Кондратович та З. Шолтес. Основною ідеєю цієї мистецької школи було формування власної школи живопису [13: 51].

У спілці цінувався професіоналізм та відповідальність. Ці риси були важливими з огляду на те, що постійно потрібно було організовувати виставки, обговорювати художні твори та відбирати їх.

Особливістю закарпатської школи живопису був етноромантизм, який показував життя русинського народу в усіх його проявах та колоритах [5].

30-ті рр. XX ст. у середовищі закарпатських художників відзначилися тим, що митці почали активно впроваджувати і застосовувати різноманітні живописні техніки у декоративно-прикладному мистецтві. Позитивним явищем стало й те, що художники брали участь не лише у виставках, організованих спілкою, а й у виставках, організованих представниками місцевої влади.

Особливістю художників краю було те, що вони досконало знали фольклор, традиції та побут місцевого населення. Про це свідчили живописні полотна, які були представлені у ці роки художниками на цілій низці виставок. Експресія у їх творах будувалася на принципах народного мистецтва. Але, незважаючи на народний характер більшості полотен, у них також помітні модерністські європейські течії початку XX ст. Творчість художників Закарпаття кінця 30-х рр. XX ст. характеризується істориками та культурологами більшим драматизмом – у своїх працях закарпатські художники відображали тяжкі реалії життя місцевого люду та їх прагнення у майбутньому.

Еволюцію творчості та формування школи живопису на Закарпатті ми можемо прослідкувати на прикладі декількох яскравих митців із цілої плеяди художників цього регіону.

Так, у ранніх творах Йосипа Бокшая можна побачити захоплення національним колоритом та романтизмом («Збір яблук», «Ужоцька церква»). У 30-х рр. XX ст. митця зацікавлюють теми з життя і побуту гуцулів та верховинців, про що свідчать твори цього періоду. Митець показує своїх героїв як представників русинського народу, особливим

є колорит національного вбрання на тлі характерного пейзажу. Він не зосереджується на етнографічній описовості, а намагається створити узагальнений образ-картину засобом колористичних комбінацій площини та вібрації барв... Значного обсягу втілення народних типажів, а також атрибутів національного костюму гуцулів та верховинців простежується й в сакральному живописі (картини 1, 2) [5].

Картина 1. Й. Бокшай. Збір яблук.

Картина 2. Й. Бокшай. Ужоцька церква.

Художній всесвіт Адальберта Ерделі – Карпатський край, його життя – дивовижне за напругою і місткістю, його твори – мистецька слава русинського краю і всієї України. «Я належу своєму народові, моє мистецтво належить світові», – писав свого часу сам художник. І справді, його творчість – здобуток усього людства [4].

Творчість Ерделі безмежна. До середини 1930-х рр. Ерделі був автором уже більше тисячі картин. Він відрізнявся високою працездатністю, писав легко й захоплено, викладав живопис в Ужгородській учительській семінарії, де директорував Августин Волошин. У живописі Ерделі схилявся перед творчістю Сезанна й уважав себе його послідовником [12].

Адальберт Ерделі проявив себе як колорист, майстер пейзажного та портретного живопису, натюрморту. Завдяки сміливості, динаміці та незвичності колірних композицій він створив неповторні твори, більшість із яких зайняли почесне місце в експозиціях музеїв України та зарубіжжя (картини 3, 4) [7: 111].

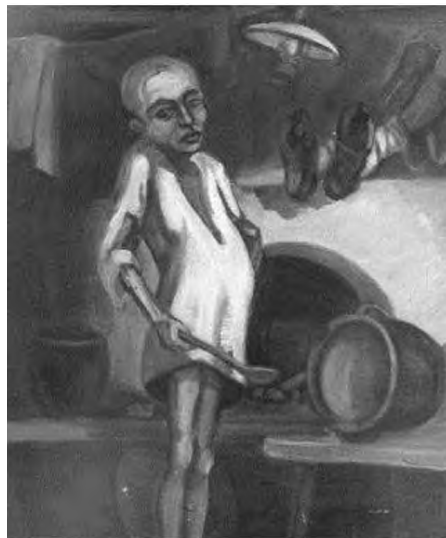
Картина 3. А. Ерделі. Околиці міста Ужгорода.

Етнічними мотивами наповнені також живописні твори Ернеста Конратовича. У його працях представлена традиційна архітектура, побуту русинського селянина та городянина, національні костюми, неповторна пластика гір та колорит навколишнього природного ландшафту. Центром задуми митця завжди є народні звичаї, традиції від народження до переходу в інші світи. Автор сам зізнається у тому, що він розділяє свою творчість на два напрямки – живопис з натури, де

з великою майстерністю передає буяння природи Карпат: ліси, гори, квіти і гірські потоки. Особливо вражають витонченістю цілий ряд його робіт з польовими травами. Буяння життя нестримно присутнє в цих роботах. Художник тут проявився як тонкий живописець.

Картина 4. А. Ерделі. Село коло річки.

Картина 5. Е. Конратович. Голод.

Характеризуючи Є. Конратовича, мистецтвознавець Г. Островський писав про нього: «У всі часи Е. Конратовичу було притаманне поглиблене пізнання національного характеру і своєрідності світосприйняття та історичного буття закарпатських русинів, утвердження самоцінності творчої особистості та її права не на імітацію життя, а на "створення світу", дуже серйозне і відповідальне ставлення до мистецтва і його призначення. І тому не дивно, що у середовищі молодших художників Закарпаття авторитет його залишався високим і міцним» (картина 5) [2].

Продовжуючи тематику народного живопису, сформувався ще один напрямок – це етнотрадиції краю. Роботи писалися в майстерні з характерною стилізацією. Усі полотна виконані з великою любов'ю до рідних карпатських ландшафтів.

Самі назви робіт розкривають свій зміст: «Мати з дитиною», «Свячення води на Верховині», «Весна в горах», «Жниці», «Відпочинок», «Процесія», «В'язання снопів», «Колядники на Верховині», «Молода з подругами», «Танці на Верховині», «Свято»,

Картина 6. А. Коцка. Жіночий портрет.

«Маски», «Зустріч молодих», «Вбирають молоду», «Мати з дитиною у полі», «Діти на вербі» та ін. Ці полотна мають велике значення у формуванні в уяві багатьох українців та місцевих жителів знань про традиції та побут Закарпаття.

А.А. Коцка – один із найяскравіших представників русинської художньої школи. Полотна цього художника пронизані культурою та етнотрадиціями краю. Яскраві кольори вишивок: малинові, фіолетові, сині відтінки контрастують з жовтими, червоними, зеленими. Круті стріхи верховинських хаток підкреслюють висоту гір, їх навколишніх схилів. За-

гадковістю насичення кольорів довколишнього середовища підкреслюється витонченість народного одягу, його віковичний код, мовою якого наші предки розмовляли з нами. Вони нагадують нам про наші корені. Інтенсивністю кольору в творах А. Коцки завдячуємо народним вишивкам та нашому сонячному краю (картини 6, 7) [2].

Одним із характерних мотивів у роботах А. Коцки є образ жінки. Він працював над цією темою із захопленням і творчою енергією. Створив цілу низку картин із верховинськими дівчатами, молодицями у яскравому національному одязі, веселими і радісними, інколи замисленими. Його роботи заворожують своєю чистотою і лаконічністю. Ще один напрямок у його творчості – це зображення гір, які захоплюють своїми відтінками, хати з високими стріхами серед весняних садів. У працях представлені теми із життя русинів, яскраві костюми гуцулів та верховинців збагачують наші знання про культуру і побут Закарпаття.

Заглиблюючись в аналіз творчості закарпатських митців, ми бачимо коріння школи, її походження – розуміємо, що витoki таланту знаходяться в етнокультурності регіону. Ті художник, що одночасно з майстерністю виконавця змогли втілити думки і світогляд свого народу, домоглися творчих вершин [2].

Отже, проаналізувавши діяльність товариств, шкіл живопису та

Картина З. А. Коцка. За звичаєм.

окремих художників, які діяли у міжвоєнний період на Закарпатті, можна з упевненістю сказати, що, незважаючи на складні умови, талант і мистецтво русинського краю розвивався і множився. Саме цей період характеризується прагненням до самоорганізації місцевих художніх сил і творчого взаємообміну. Русинські художники творили мистецтво, яке могло уповні виразити багате життя мешканців Карпат, незрівнянний ландшафт та його барви. Це допомогло розвинути професійні навички художникам краю та створити надзвичайно потужну закарпатську мистецьку школу.

На Закарпатті консолідували свої сили і талант найкращі митці краю. Вони сконцентрували свої зусилля на розвитку національного мистецтва і підняття його до європейського рівня. Було створено самодостатню систему художньої освіти для місцевої обдарованої молоді. Тепер мистецька освіта стала доступною для будь якого мешканця цього краю, а учні шкіл живопису отримали можливість продовжувати своє навчання у європейських школах та університетах. Школи живопису стали центрами національного і культурного відродження русинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокшай І. Мысли художника // Искусство. 1958. № 6. С. 6–7.
2. Вовчок В. Етномотиви у творчості закарпатських художників. 2016.

URL: <https://trubyna.org.ua/novyny/etnomotyvy-u-tvorchosti-zakarpatskykhudozhnykiv> (останній перегляд: 18.12.2018).

3. *Ердєлі А.* IMEN: Літературні твори, щоденники, думки. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2012. 440 с.

4. *Ердєлі Адальберт.* 2018. URL: <https://zakarp.at/brovdi.art/khudozhnyky/klasyky-zakarpatskoi-shkoly/erdeli-adalbert#parentHorizontalTab1> (останній перегляд: 22.02.2019).

5. *Луценко І.* Інтеграційні процеси у живописі Закарпаття першої половини ХХ століття // Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2007. Вип. 30. С. 156–157.

6. *Луценко І.В.* Новаторські впровадження у живописі Закарпаття першої половини ХХ століття / Мистецтвознавство. 2018. URL: <file:///C:/Users/Oksana/Downloads/154791-341644-1-PB.pdf> (останній перегляд: 24.02.2019).

7. *Небесник І.* Адальберт Ердєлі (1891–1955) // Образотворче мистецтво. 2006. № 3. С. 108–111. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=5548> (останній перегляд: 6.03.2019).

8. *Островський Г.* Художники Закарпаття // Искусство. 1966. № 5. С. 21–25.

9. *Островський Г.* Образотворче мистецтво Закарпаття. Київ: Мистецтво, 1975. С. 13–14.

10. *Петрова О.* Живопис як автобіографія // Образотворче мистецтво. 2006. № 1. С. 35–41.

11. *Суляк С.* Русини карпатского региона и русская цивилизация // Русин. 2009. № 1 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rusiny-karpatskogo-regiona-i-russkaya-tsvivilizatsiya> (останній перегляд: 9.06.2019).

12. *Фединишинець В.* Невідомий Ердєлі: мистецтвознавчі статті та есеї. Ужгород: Два кольори, 2000. 32 с.

13. *Федорук О.* Художники закарпатської малярської школи // Мистецькі обрії 99. Альманах: Наук.-теоретичні пр. та публіцистика. Київ, 2000. Вип. 2. С. 48–63.

14. *Худанч В.І.* Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати. Ужгород, 1993. С. 538–545.

REFERENCES

1. Bokshay, I. (1958) Mysli khudozhnika [Reflections of an artist]. *Iskusstvo*. 6. pp. 6–7.

2. Vovchok, V. (2016) *Etnomotivi u tvorchosti zakarpats'kikh khudozhnykiv* [Etnomotives in the work of Transcarpathian artists]. [Online] Available from: <https://trubyna.org.ua/novyny/etnomotyvy-u-tvorchosti-zakarpatskykhudozhnykiv> (Accessed: 18th December 2019).

3. Erdeli, A. (2012) IMEN: *Literaturni tvori, shchodenniki, dumki* IMEN: Literary works, diaries, reflections]. Uzhhorod: O. Harkusha.

4. Erdeli, A. (2018) *Erdeli Adal'bert* [Adalbert Erdeli]. [Online] Available from: <https://zakarp.at/brovdi.art/khudozhnyky/klasyky-zakarpatskoi-shkoly/erdeli-adalbert#parentHorizontalTab1> (Accessed: 22nd February 2019).

5. Lutsenko, I. (2007) Integratsiyni protsesi u zhivopisi Zakarpattya pershoi polovini XX stolittya. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv.* 30. pp. 156–157.
6. Lutsenko, I. (2018) *Novators'ki vprovadzhennya u zhivopisi Zakarpattya pershoi polovini XX stolittya.* [Online] Available from: file:///C:/Users/Oksana/Downloads/154791-341644-1-PB.pdf (Accessed: 24th february 2019).
7. Nebesnik, I. (2006) Adalbert Erdeli (1891–1955). *Obrazotvorche mistetstvo.* 3. pp. 108–111. [Online] Available from: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=5548> (Accessed: 6th March 2019).
8. Ostrovsky, G. (1966) Khudozhniki Zakarpat'ya [Artists of Subcarpathia]. *Iskusstvo.* 5. pp. 21–25.
9. Ostrovsky, G. (1975) *Obrazotvorche mistetstvo Zakarpattya* [Fine Arts of Subcarpathia]. Kyiv: Mistetstvo.
10. Petrova, O. (2006) Zhivopis yak avtobiografiya [Fine arts as an autobiography]. *Obrazotvorche mistetstvo.* 1. pp. 35–41.
11. Sulyak, S.G. (2009) Rusins of the Carpathian region and Russian Civilization. *Rusin.* 1(15). pp. 158–162 (in Russian).
12. Fedinishinets, V. (2000) *Nevidomiy Erdeli: mistetstvoznavchi statyi ta eseï.* Uzhhorod: Dva kol'ori.
13. Fedoruk, O. (2000) Khudozhniki zakarpats'koï malyars'koï shkoli [Artists of the Transcarpathia School of Painting]. *Mistets'ki obrii* 99. 2. pp. 48–63.
14. Khudanich, V.I. (1993) Mizhvoenniy period v istorii Zakarpattya [The interwar period in the history of Subcarpathia]. In: *Ukrain's'ki Karpati* [Ukrainian Carpathia]. Uzhhorod: [s.n.]. pp. 538–545.

Салата Оксана Алексеевна – доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой истории Украины историко-философского факультета Киевского университета им. Б. Гринченко (Украина).

Салата Оксана Олексіївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України історико-філософського факультету Київського університету ім. Б. Грінченка (Україна).

Oksana A. Salata – Borys Grinchenko University of Kyiv (Ukraine).

E-mail: oks.salata@gmail.com